

"ворота" в Руську землю, тобто у Поле, залишилися без охорони. Сюди і вдерлися половці на чолі з ханом Гзою. Але вони не пішли по Полю, а, перетнувши його, напали на Путивль. Кончак же, як відомо, рушив на Переяслав.

Все це дає змогу зовсім інакше сприймати фразу "Слова" "загородите Полю ворота своїми острыми стрелами", адже йшлося про цілком конкретний регіон - саме сюди і поспішив направити війська Святослав Всеволодович. Таким чином, цей заклик великого князя був актуальним і мав сенс лише до приходу половців на верхнє Посулля до Поля, тобто в район Виру. Пізніше, навпаки, він був би згубним, оскільки, зачинивши, "загородивши" половцям "ворота" до відступу, означало б затримати ворота на своїй землі, яка була спустошеною і не здатною в тих умовах до боротьби [5].

Вищенаведені дані розширюють кількість інформації, що стосується південно-східного регіону Русі XII століття. Подальші дослідження, очевидно, дадуть змогу говорити про Поле як про своєрідний, обумовлений природними особливостями коридор, що зв'язував Придніпров'я з Подонням і використовувався не лише за часів давньоруської держави, а й раніше як зона сполучень і територія поступового пересування племенних угруповань та племен на середній Дон.

SUMMARY

The basis of the article forms the analysis of wellknown phrase from "The Lay of Igor's Host" and of facts from ancient chronicles of Kyivska Rus. The author take under consideration the word "field" and gives it new interpretation. In many places of the chronicles this word should be regarded as a proper name on of the given region that is situated on the south-east frontier of Kyivska Rus.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лихачев Д.С. "Слово о полку Игореве" и культура его времени. - Л., 1985. - С.212-215, 225.
2. Махновець Л. Про автора "Слова о полку Игоревім". К., 1989. - С.59.
3. Лихачев Д.С. - Вказ.праця - С.214.
4. Зайцев А.К. Черниговское княжество // Древнерусские княжества X-XIII вв.-М.,1975.- с.96.
5. Ці дані слід розглядати лише як опосередковані в питаннях часу створення пам'ятки або написання "золотого слова".

Поступила в редколлегию 12 мая 1994 г.

УДК 32 (477) (09)

СИСТЕМА ОСВІЧЕНОГО АБСОЛЮТИЗМУ В ІСТОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

Буцєвицький В.С.

В сучасних умовах, коли нова політична система суспільства в Україні знаходиться в стадії формування, велике значення набуває вивчення досвіду минулого. Це, по-перше, застереже від негативних наслідків, які мали місце в політичній історії нашої республіки; по-друге, допоможе уникнути помилок в процесі розбудови держави; по-третє, збагатить практику новими ідеями, які можуть бути втіленими в життя в майбутньому.

Одним з яскравих явищ в політичному житті Австрії ХІХ ст., куди в той час входили землі Західної України, став, так званий, "освічений абсолютизм". Важко назвати якусь іншу настільки оригінальну по суті і змісту, повну протиріч політичну систему, яка б була відома під цією

назвою. Вона сформувалась в XVIII столітті і проіснувала до 50-х років XIX. На протязі свого розвитку ця система вдосконалювалася, щоб пристосуватись до змін, які були викликані економічним і політичним розвитком країни. До сих пір в науці залишається відкритим питання: чому освічений абсолютизм охопив політичні структури більшості країн Європи? Відповіді даються різні і одна з них стверджує, що на створення такої системи, в значній мірі, мала вплив просвітительська література.

Без сумніву, її вплив заперечувати не можна, але він був суто формальним, тому що політика освіченого абсолютизму була можливою навіть без "освіченого" монарха, тобто без діяльного провідника ліберальних ідей в державне життя. Тому знайти практичне пояснення цій формі досить складно. Що спонукало, скажімо, цілий ряд необмежених властителів демонтувати освячену віками систему і лишити дворянство і духовенство числених привілеїв та прав? Без сумніву, однієї літератури для пояснення цього явища недостатньо, хоча всі маніфести коронованих і некоронованих представників влади складені в висловлюваннях, взятих з літератури того часу. Тому завданням даного дослідження є спроба відповіді на поставлені вище запитання.

Освічений абсолютизм - політика ряду європейських феодальних держав, полягала в тому, щоб шляхом деяких реформ врятувати від революцій феодально-абсолютистські уряди і пристосувати їх до нових історичних умов. Цей політичний режим набув форм наслідування спадщини просвітництва, звідси і назва.

Як відомо, у XVIII ст. була висунута ідея "освіченого монарха", здатного перебудувати суспільство за порадами філософів, яка об'єктивно відображала прагнення помірковано-ліберальних верств домогтись перетворення суспільства внаслідок реформ зверху. В умовах складання буржуазних відносин феодально-абсолютистські держави Європи (Австрія, Данія, Португалія, Прусія, Росія, Швеція) провели ряд реформ в дусі освіченого абсолютизму, які обмежували станові привілеї і скасовували найвідсталіші форми феодального гноблення. Деякі з цих реформ об'єктивно сприяли розвитку капіталістичного ладу. Проте в цілому політика освіченого абсолютизму була далекою від ідеалів просвітителів.

Що ж явилось основою освіченого абсолютизму? Це, на думку дослідників минулого, державна влада, необмежена і не визнаюча ніяких обмежень, не виходящих з неї самої; влада, устримлена зрівняти у правах всіх підданих, в противагу історично створеним становим і корпоративним привілеям; влада, яка надавала членам суспільства громадянські блага, не даючи політичних прав; влада, що здійснювала свою програму за допомогою слухняної бюрократії [1].

В повній мірі програма освіченого абсолютизму здійснювалась не в багатьох державах. В Австрії, куди входили землі Західної України, ця форма політичної влади набула класичного розвитку.

Імператор Йосиф II був одушевлений бажанням зробити якнайбільше добра для своїх підданих. Його новації були настільки передові для свого часу, що навіть найсміливіші мислителі Франції - провідної держави в цьому напрямку, майже нічого не могли до них додати навіть десять років пізніше. Так, він закрити монастирі, а з їх майна утворив так званий "релігійний фонд" для добродійних цілей; видав наказ про релігійну толерантність; скасував усі привілеї при виплаті земельних податків; зреформував систему вищої освіти в університетах, надав їм світський характер і т.д. [2].

В житті українських селян Йосиф II також залишив по собі добру пам'ять. Заявивши про свій намір "скасувати в цілій державі підданське невольництво (кріпацтво - В.Б.) й завести умірковане підданство", він видав свій знаменитий указ, (а спеціально для Галичини 5.IV.1782 р.), який, затримуючи ще панську юрисдикцію над селянами, надавав їм багато прав: зокрема, одружуватись без дозволу поміщика і віддавати своїх дітей до школи або навчатись ремеслу, дозволяв їм шукати собі заробітку, де хто хотів, діставши "відпустку" від пана, яку той мусив дати безкоштовно. Панщина була обмежена законом до 30 днів на рік. У подальшому також були прийняті закони, які ще більше полегшували становище селян, увільнюючи їх помалу від кріпосної залежності. Був реформований поміщицький суд. І хоча пани залишалися суддями, вони мали скласти для цього особистий іспит, що обмежувало їх свавілля.

Указ 1789 р. встановив нове оподаткування за принципом, що земля має служити хліборобові передовсім на його прожиток і тільки з того, що залишалось йому понад те, одну частину забирала держава, а другу - поміщик [2].

Таким чином, ліберальні реформи, які проводив уряд Йосифа II, об'єктивно служили народові, сприяли його розвитку шляхом прогресу.

Важливою подією в політичному житті Західної Європи явилась Велика Французька революція. Однак вона вплинула на Австрію дуже мало. Уряд боровся проти Наполеона, зовсім не думаючи перетворювати внутрішній устрій держави. Її територія не була різко змінена, як, наприклад, Німеччини. Австрія не була мононаціональною, залишаючись конгломератом народів під владою одного і того ж монарха. Отже, щоб зрозуміти політичне життя Австрії, треба мати уявлення про народи, які входили до неї. До включення в імперію вони вели самостійне життя, наслідки якого збереглися в їх мові і управлінні [3].

Галичина - частина Західної України, яка входила до австрійської імперії на правах королівства, в основному була слов'янською, але складалась з двох різних народів. Поляки-католики населяли захід. На сході основна маса населення була русинами (українцями - В.Б.), в минулому православного віросповідання, ставши під тиском Ватикану греко-католиками. Галичина була безпосередньо підпорядкована віденському уряду, але зберігала рештки спеціального політичного управління [4].

Слов'яни складали в імперії більшість населення і поділялися на шість національних груп: чехів, словаків, поляків, русинів - на півночі; словенців, хорватів, сербів - на півдні. Всі вони знаходилися в підпорядкуванні в аристократів і уряду - організованої меншості - німців на заході і угорців на сході. В політичному житті переважну роль відігравали німці. Столиця імперії - Відень - була німецьким містом. Імператорська фамілія і двір були суто німецькими. Нарешті, мовою уряду і армії була німецька.

Уся ця політична система була слідством династичної політики тієї епохи, коли на нації ще не звертали уваги. Тому виникнення національної самосвідомості неминуче повинно було зробити цей устрій не потрібним. І національний рух розгорнувся в повну силу. Почалася активна агітація, поштовх якій був даний освітницькою політикою Йосифа II. А приклад Великої Французької революції пробуджував разом з прагненням до незалежності і відродження місцевих національних традицій [2].

Австрійська влада доклала зусиль, щоб за будь-яку ціну зберегти існуюче в імперії положення. Новий імператор Франц I поспішив

заявити, що старі порядки не будуть змінені, "королівства, князівства, області зберігають свої назви, свій державний устрій, свої привілеї" [5]. Тому опір шляхти, який виник внаслідок реформ Йосифа II, досить скоро припинився. Однак, зовсім інше спостерігалось відносно народів імперії. Згодом вони почали пробуджуватись від вікового сну і вимагати поваги до своєї історичної індивідуальності. До того ж, на зміну феодалізму власно пробивався новий суспільний устрій - капіталізм.

У почавшийся в 1848 р. революції уряд мав противників двох напрямків: лібералів, обурених урядовими зловживаннями, та національні рухи, незадоволені нав'язуванням їм чужої адміністрації та мови.

Революція в Австрії мала свої особливості. Якщо, наприклад, в Німеччині революція ставила за мету об'єднання невеличких держав в одну, то в Австрії - навпаки, одну велику державу намагались поділити на маленькі за національною ознакою.

З початком революції абсолютистський австрійський уряд повністю розгубився і був неспроможний прийняти будь-які розумні рішення. Політичну владу він поспішив передати ліберальним і національним партіям, в надії, що вони зможуть навести порядок в країні. Пізніше, розібравшись в дійсному стані речей, міністри зрозуміли свою помилку і започаткували озброєну силу, для того, щоб повернути собі владу. Революціонери чинили їм опір зі зброєю в руках і ця політична боротьба, тільки іншими засобами, перетворилась у війну деяких націй за незалежність. В барикадах буржуазія побачила "привид республіки і соціалізму". Тому вона відійшла від робітників і з її табору окремі діячі почали перебігати в табір реакції. А після того, як парламент прийняв постанову про скасування панщини, селяни-депутати почали ставитись до політичної боротьби між урядом і парламентом досить байдуже. Уряд скористався цим, щоб знищити революційно-демократичні сили і відновити абсолютизм. І це було зроблено.

Таким чином, зібравшись з силами, австрійський абсолютизм придушив революцію і відібрав у народу більшість здобутих ним у тяжкій боротьбі прав. Але він уже не наважився відновити старі кріпосницькі порядки. "...Хоч би що вдалося тепер реставрувати урядові князя Шварценберга, - писав з цього приводу в 1851 р. Ф.Енгельс, - йому ніколи не вдасться відновити феодальне поневолення селян. ...Величезна більшість народу - селяни - дістали справжню вигоду від революції... на які б інші ділянки не зазіхав реставрований уряд, ці відчутні матеріальні вигоди, завойовані селянством, і понині лишаються недоторканими" [6].

1848 рік став тим рубежем, який поклав початок переосмисленню всіма, хто належав і ще в більшій мірі, хто не належав до урядового табору, своїх суспільних ідеалів, свого розуміння політичного процесу, свого відношення до основних класів і шарів суспільства. Цей революційний рік прогукнув, як свого роду, погрібальний колокольний дзвін для феодальних та самодержавно-абсолютистських режимів.

Після революції в Галичину з-за кордону все більше стало надходити антимонархічної, антикріпосницької, республіканської літератури. Широке розповсюдження набувають переклади західних соціалістів, наприклад, рукописний список трактату А.Сен-Сімона "Про знищення бідності" та інші. Тому і реакція 1849 р. не була простим відновленням минулого устрою, який був до революції. Частина старого режиму, знищеного революцією, не могла бути відновлена взагалі, частина була зміненна, щоб краще протистояти революційному рухові. Однак

аристократичний устрій був остаточно знищений. Не були відновлені ані феодальні права, ані місцеве дворянське самоврядування, ані нерівномірність податків.

Скасування панщини було важливим завоюванням селянства, яке після багатьох віків феодального поневолення вперше здобуло громадянські права. Звільнення від панщини в 1848 р., зауважував І.Франко, "перетворило селянина в самостійну суспільну силу, якої не можна вже було недооцінювати" [7]. Розкріпачене селянство активно включилося у боротьбу проти залишків феодалізму і нової капіталістичної експлуатації.

Новостворений уряд вніс у систему абсолютизму нові політичні форми і методи. Міністри зосередили в своїх руках всі повноваження і керували тепер державою безпосередньо. Закони, прийняті як наслідок подій 1848 р., були скасовані, виключні ж міри - залишені без змін. Тому в імперії на протязі десяти років господарював "тимчасовий режим".

Таким чином, уряд довів започатковану ним справу відновлення політичної системи абсолютизму до кінця. Остаточно абсолютизм був повалений в 1859 р., коли зміна політичного режиму постала перед безумовною життєвою необхідністю в розвитку країни.

Підіб'єм життєвки. Отже, абсолютизм - форма закінчена, яка не мала перспектив на подальший розвиток. В цьому твердженні є два моменти, які пояснюють зміст: по-перше, ідеологи абсолютизму прийшли до висновку, що тодішня опора трону - привілейовані класи - не варті більше того, щоби їх підтримувати, тому що втратили реальні підстави своєї сили; по-друге, теоретики абсолютизму переконались в тому, що майбутнє належить класам непривілейованим - "третьому стану" і проголосили принцип: "єдине право для всіх". Це дозволило прихильникам абсолютизму використати підтримку досить широких верств населення.

Така зміна позицій для політичної влади нічого не коштувала, але мала важливі наслідки станово-соціального характеру. Те, від чого вигравав третій стан, приводило до програшу привілейованих. А так як з привілейованих єдиним класом, який прийшов вже до розуміння своїх інтересів, була буржуазія, то тільки вона і виграла від реформ за часів освіченого абсолютизму. І не тільки виграла, а й скористалася своїми правами, які отримала, для того, щоб в недалекому майбутньому звести нанівець політичні розрахунки абсолютизму.

Отже, освічений абсолютизм створив підґрунтя для громадянського суспільства, підняв рівень народної освіти, надав свободу совісті, дозволив вірувати кожному на свій розсуд, іноді турбувався за незможні верстви населення, зробив третій стан значним елементом суспільного життя. Такий, в загальних рисах, зміст освіченого абсолютизму.

SUMMARY

The article deals with the history of political system which was formed in the Europe of the end of XVIII century. Its development had a great influence upon western Ukrainian lands which were the constituent parts of Austrian Empire. Referring to different sources the author makes analysis of the trends of political thought in the first half of XIX century and comes to the conclusion that enlightened absolutism made basis for civil society and supported the idea of freedom of conscience, and created the foundation for equal development of unprivileged strata of population.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. История XIX века. Под редакцией Лависса и Рамбо. Эпоха Наполеона I. - М., 1905, т.2, С.55 (Далі: История XIX века...)
2. Дорошенко Д.І. История України в 2-х томах. Том II (від воловини XVII століття). К., 1991, С.300
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. К., 1990.- С.473, 479.

4. Сеньобос Ш. Политическая история современной Европы. Эволюция партий и политических реформ. СПб., 1899. - С.283.
5. История XIX века... - С.57.
6. Енгельс Ф. Революція і контрреволюція в Німеччині, Маркс К., Енгельс Ф. Твори, т.8, С.37-39.
7. Франко І. Польський селянин в освітленні польської літератури. Твори в 20-ти томах. К., 1955-1956, т.18, С.146

Поступила в редколлегию 2 марта 1994 г.

УДК 801.26: 801.316.

КОГНИТИВНЫЕ АСПЕКТЫ КВАНТИТАТИВНЫХ ЕДИНИЦ

Швачко С.А.

Содержание логической категории количества выясняется на основе анализа фактов целого ряда наук, в том числе и языкознания. Исследование условий, способствующих реализации значения количества, помогает изучить пути познания объективных количественных отношений и основные закономерности их отражения, дает возможность понять природу и принципы организации языкового поля количества, определить статус его конституент, выявить дистинктивные признаки квантитативных слов, границы и условия их функционирования. Наряду с этим несомненный интерес представляют и другие смежные проблемы лингвистической квантитативности: парадигматические ряды слов, соотнесенных с субкатегориями "много", "мало", "полно", "неполно", явлениями терминологизации и детерминологизации количественных слов, объективные показатели количественности, репрезентации полярной количественности, соотношение эксплицитных и имплицитных средств квантитативности, реализация принципов эквивалентности и избыточности посредством квантитативных единиц, типологические черты элементов, выражающих значение количества и т.д.

В логической категории количества, в одной из наиболее общих и основных категорий мыслительной деятельности, отражаются результаты познания, которые основываются на принципе детерминированности, соответствия отображения отображаемому. В основе отражательной деятельности человека находится реальный мир в его сложных и многообразных количественно-качественных репрезентациях. Количественные характеристики объективного мира познаются путем исчисления и измерения, что обуславливается самой природой вещей, явлений. Предметы могут быть дискретными, однородными, прерывными, поддающимися счету. Наряду с этим существуют явления, вещества, аморфность, непрерывность, неоднородность которых не позволяет им быть сосчитанными. Только дискретные предметы непосредственно считаемы, вещества поддаются счету "лишь при условии их предварительной дискретизации с помощью единиц измерения /ср. два яблока, но два литра молока/" [1]. Исчисление может быть прямым и косвенным. Первое используется при определении числовых характеристик, множеств. Второе - при определении величин в процессе измерения.

Измерение возникло давно и сыграло большую роль в практической деятельности людей. Понятие о количестве возникло как необходимое следствие преобразующего воздействия человека на окружающий мир.